

MANZINGER KRISZTIÁN

„S HA ERDÉLYT ELVESZIK?”

L. Balogh Béni (bev., szerk.): *Erdélyből jelentik – A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai 1918. november 3. – 1919. január 29.*, Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Kolozsvár–Budapest, 2020, 286 oldal

Ady Endre 1912 végén írt sorai¹ az 1910-es évek Magyarországnak egyre világosabban körvonalazódó társadalmi félelméhez, az ország nemzetiségek lakta területeinek és köztük a keleti részeknek – benne Erdélynek – az elvesztéséhez kapcsolódtak. Ma már ennek bekövetkeztét, a soknemzetiségű történelmi Magyarország 1918–1919-es széthullását tényként tanuljuk az iskolában és következményeivel élő valóságként szembesülünk a mindennapi életben – például családtagok, barátok vagy egy utazás révén. Nem sokat tudunk azonban arról, hogy hogyan is „vették el” Erdélyt, hogyan omlott össze a magyar államiság 1918–1919 fordulóján a „Tündérkertben”.

A forrásgyűjtemények épp az ilyen hiátusok kezelésében segítenek, így L. Balogh Béni műve a magyar államiság összeomlásának időszakát mutatja be korabeli források révén, érthetővé téve azt, hogy hogyan váltotta fel a magyar adminisztrációt a román az ország keleti részein 1918 őszén. A kötet által lefedett időszak – 1918. november 3. és 1919. január 29. közötti szűk három hónap – kulcsfontosságú volt, hiszen ekkor szűnt meg a magyar kormányzat ellenőrzése az ország nemzetiségek lakta területein – leszámítva Kárpátalját, a Partiumot, az Őr- és a Vendvidéket – valamint idegen megszállás alá kerültek olyan magyarlakta területek is, mint a Székelyföld, a Felvidék déli sávja a Duna és az Ipoly mentén vagy a bácskai Tiszamente.

A kötet első része egy bevezető tanulmány, amely egyik oldalról az 1918 őszi magyarországi társadalmi összeomlás és a pacifista Károlyi-kormány hatalomra kerülésének következményeit vizsgálja. E bemutatás során kiemelt szerep jut Jászi Oszkár, az új kormány nemzetiségi minisztere² elképzelései bemutatásának. Habár célként a történelmi Magyarország területi integritásának megőrzése körvonalazódott először, ennek irreális volta gyorsan, már 1918 novemberében nyilvánvalóvá vált. Ez köszön vissza a kötetben szereplő dokumentumok budapesti kezelésén is – tudomásul vették a közigazgatás jelentéseit az egyre zsugorodó végekről, miközben nem tudtak eleget tenni az

¹ <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-proza-ja-1/10-kotet-6E97/cikkek-tanulmanyok-1910-január1912-december-6E98/107-s-ha-erdelyt-elveszik-7367/>> (letöltve: 2021. 09. 27.).

² A minisztérium hivatalos megnevezése „A Magyarországon élő nemzetek önrendelési jogának előkészítésével megbízott minisztérium”.

onnan érkező sürgetéseknek, amelyek iránymutatást vagy segítséget kértek a román térnyeréssel szemben.

A bevezető tanulmány másik vonala az erdélyi hatalomváltásban érdekelt Románia első világháborús szerepvállalásának – korábbi szövetségesei cserbenhagyásának, majd hátba támadásának, valamint az ezek okául szolgáló nemzetegyesítési szándékainak – ismertetése. Románia kétszer lépett be az első világháborúba; másodjára 1918. november 10-én – egy nappal a német és három nappal a magyar (külön) fegyverszünet előtt, de már a padovai osztrák–magyar fegyverszünet után – francia sürgetésre és rá néhány napra meg is kezdte Magyarország keleti területének megszállását annak érdekében, hogy az elfoglalt területeket végül az országba bekebelezze.

A bevezető tanulmány közérthető módon mutatja be az időszak eseményeit e két vonal mentén haladva. A társadalmi összeomlás közepette nemzeti tanácsok jöttek létre szerte az országban, szigorúan nemzetiségi alapon. A románok a központi tanácsukat Budapesten alakították meg 1918. október 31-én, de már november 2-ától az 1900-as évektől egyre fontosabb magyarországi román nemzetiségi központban, Aradon működtek. A magyar kormányzat és a román kisebbség vezetői között már a Maros-parti városban került sor arra az egyeztetésre november 13–14-én, amelyen egyértelművé vált, hogy a magyarországi román vezetők számára sem a területi autonómia, sem a Magyarországon belüli magyar–román „kondomínium”³ nem felel meg, hanem egyetlen célként a teljes elszakadásra és a Romániával való egyesülésre törek-szenek.

A kötet azt teszi szemmel láthatóvá a bevezető részt követően bemutatott mintegy száz, a Nemzetiségi Minisztériumhoz intézett dokumentum révén, hogy ez az egyesülés hogyan történhetett meg. A déli határszéli Krassó-Szörény megyében, ahol 1910-ben a lakosság 74%-ban román, 11%-ban német és csak 6%-ban volt magyar, a főispán már 1918. november 6-án arra panaszkodott, hogy nincs rendelkezésre álló katonaság és csendőrség, a temesvári katonai területi parancsnokság pedig nem tud segítséget adni (8. dokumentum), majd két nappal később arról tájékoztatott, hogy a Román Nemzeti Tanács egyre több községben ténylegesen gyakorolja a közhatalmat az elmenekült/elüldözött magyar állami hivatalnokok helyett (14. dokumentum). Míg november első napjaiban csak a lappangó etnikai feszültség képe jelenik meg a területen (például 7. és 8. dokumentumok), addig az 1918. november 12–22. között beérkezett jelentések már a magyar állam összeomlását mutatják: a helyi románság elűzte a korábbi hivatalnokokot és helyükbe románokat tett, a román fegyveresek pedig nyíltan fellázadtak a budapesti kormány ellen a Te-

³ A kondomínium valamely terület olyan igazgatását jelenti, amelynek során több ország együtt gyakorolja a terület feletti szuverenitást. A magyar kormány javaslata azonban nem Magyarország és Románia, hanem a Magyarország és a Magyarországon élő románok közös igazgatását javasolta.

mes megyei Lippai járás több településén (17. dokumentum), a Maros-Torda megyei Régeni felső járásban (25. dokumentum), Kolozs megye egyes részein (29. a. dokumentum), Arad megyében (37. dokumentum). Egy november 23-i jelentés (30. dokumentum) a Alsó-Fehér megyei topánfalvai (ma Câmpeni) csendőrörs meneküléséről és az ottani két magyar vezető emiatti kényszerű távozásáról számolt be, amit a helyi románág hatalomátvétele követett. November végére az 1910-ben 91%-ban románlakta Fogaras megyében már csak a megyeszékhelyt is magában foglaló fogarasi járásban működött a magyar államigazgatás, mindenhol máshol a román nemzeti tanács gyakorolta a hatalmat, miközben a megye területén még egyetlen román(iai) katona sem tartózkodott (33. dokumentum).

Mindezek a folyamatok a Magyarország egészére jellemző társadalmi bomlással összhangban zajlottak olyan körülmények között, amikor az állam képtelen volt a közrend fegyveres erővel való fenntartására. Amíg viszont a magyar lakosságú központi területeken a rend idővel helyreállítható volt, addig nemzetiségi részeken és az azokkal határos magyar lakosságú vidékeken a szomszédos államok annexiós céljai miatt végül a magyar államiság más állammal való felváltásához vezettek. A kötet világosan bemutatja az összefüggéseket: 1918 késő őszén a magyarországi román kisebbség vezetői – immár a nagyszebeni Kormányzótanács keretében – rendszeresen egyeztettek a bukaresti kormánnyal és annak utasításait végrehajtva dolgoztak a terület közigazgatásának átvételén és a Magyarországtól történő elszakadásának előkészítésén (32. oldal), november 12-én pedig megkezdődött a román katonai bevonulás, habár a belgrádi fegyverszüneti egyezményben kijelöltet csak december közepére érték el teljes vonalán.

Addigra viszont már lezajlott – még magyar ellenőrzésű területen és a magyar kormány által rendelkezésre bocsátott különvonatokon odaszállított tízezrek részvételével – a gyulafehérvári román nagygyűlés, amelyről a budapesti kormány előre tudta, hogy az a Romániával való egyesülést fogja kimondani. A kötetben bemutatott dokumentumok tanulsága szerint a december 1-jei népgyűlés után az állam- és magyarellenesség tovább nőtt (40. dokumentum), a románság pedig az egyesülést kimondó gyűlésre hivatkozással folyamatosan bővítette a pozícióit: december 5-én megtörtént Gyulafehérvár helyi románság általi átvétele (47. dokumentum), néhány nap múlva Kis-Küküllő vármegyéé (57. dokumentum), december 10-én román zászlót vontak Arad vármegyeházára (59. dokumentum), de olvashatunk jelentést Hunyad megye román átvételéről is (80. dokumentum). Voltak eltérő helyzetek is, december 13-án a 93%-ban magyarlakta Nagyvárad főispánja például megtagadta a város átadását a helyi románságnak (60. a. dokumentum). A káderhiány okán az új hatalom kezdetben csak a vezető beosztásban lévőket cserélte le, az adminisztráció jelentős része – a román királyra letett hűségeskü után – helyén maradt. A dokumentumok által közölt „pillanatfelvételek”

1919. január végén érnek véget, ezt követően a kötetben a megemlített fontosabb személyek rövid életrajzait és egy helynévmutatót találunk, amelyek az át- és kitekintést könnyítik meg az olvasó számára.

A kötet a bevezető tanulmány és a közölt dokumentumok révén hiánypótló. Ismerjük a történelmet, tudjuk, hogy a „rég” államigazgatás embereit – Erdélyben ugyanúgy, mint a színmagyar Alföldön – elkergették, de a bemutatott dokumentumok révén látjuk, hogy ennek a jelenségnek a következménye a nemzetiségek lakta területeken hogyan lett teljesen más, mint azokon a vidékeken, amelyek végül Magyarországnak maradtak. Világosan látszik, hogy az országban mindenhol felszínre kerülő szociális feszültségeket a román vezetők tudatosan transzformálták nemzeti feszültséggé annak érdekében, hogy a Romániával való egyesülést a konzervatív társadalmi viszony megőrzése – és persze saját pozícióba kerülésük – mellett vihessék végbe. Ezzel pedig eleget tesz az olvasó forrásgyűjteményekkel szembeni általános elvárásának, hogy a források – és az azokat megelőző bevezető tanulmány – révén megértsük azt az időszakot, amire a források vonatkoznak. L. Balogh Béni munkája így adja érthető, de szomorú lenyomatát annak, hogy mi miért és legfőképpen hogyan történt 1918 őszén–1919 elején Erdélyben.